

Opponensi vélemény Onder Csaba Kölcsey Ferenc: Nyelvtudományi munkák (kritikai kiadás) c. akadémiai doktori értekezéséről

Onder Csaba disszertációja megjelenés előtt álló szövegkiadás, s ez a tény a teljesítményt akadémiai doktori teljesítményként értékelni hivatott opponenst rögtön speciális feladatok elé állítja. Hiszen saját magát óhatatlanul afféle utolsó lektornak is tekintheti, akinek még van módja arra, hogy a készülő kötet használhatóságát felmérje, és megjegyzéseivel befolyásolja – ez voltaképpen a morális felelősségérzet szempontja, amelyet érdemes érvényesíteni a munka során. A másik szempont pedig a textológiai munka megítélhetőségének az általános kritériuma: nem egyszerűen arról van szó, hogy itt a kommentárokat kell megítélni (mintegy úgy felfogván a művet, hogy csak ez a jelölt szövege), hanem a szövegkiadás egészének mint értelmezésnek a megragadásához kell távlatot találni. Márpedig ebbe éppúgy beletartozik a szövegek kiválogatása, csoportosítása, átírása, kezelése, mint a jegyzetapparátus és a mutatók elkészítése. Éppen ezért az alábbiakban egyrészt a disszertációnak (azaz a még kéziratban létező kritikai kiadásnak) az értelmező dimenzióira próbálok meg koncentrálni, mintegy azt felmévén, mit tesz hozzá jelen munka Kölcsey megítéléséhez, másrészt viszont igyekszem minden olyan apróságot, még javítható tévedést szóvá tenni, amelynek a korrigálása hozzájárulhat a kötet színvonalához. Hátha a sajtó alá rendező ennek akkor is hasznát látja, ha ezeknek az elemeknek nem kell feltétlenül a védési folyamatban komolyabb szerepet játszani (azaz még ha a bírálóbizottság és a hallgatóság kímélése érdekében ezeket a megjegyzéseimet nem is fogom felolvasni a nyilvános vita során.)

Ez a kötet Kölcsey Ferenc pályájának egy mindezidáig kevés figyelmet kapó, de igen fontos területéről ad közre részben teljesen ismeretlen, részben keveset emlegetett, ritkán interpretált szövegeket. Az első benyomása az lehet az olvasónak (s ez az érzés akár az opponenst is meglepheti), hogy milyen komoly terjedelmű kötet áll össze, ha Kölcseynek a magyar nyelvvel kapcsolatos munkásságát kívánjuk összegyűjteni. Szándékosan fogalmaztam ilyen körülményesen, körülményesebben, mint a kötet címe: megítélésem szerint nem „nyelvtudományi” munkákról van itt szó, hiszen a hivatásos nyelvészeti kutatás

előtörténetéhez tartozó szövegeket közöl ez a kritikai kiadás, s ilyenformán egy nyelvi-retorikai keretben megmutatkozó, az irodalmi kifejezésmódokra (s ezzel együtt a személyes alkotói keretfeltételek általános, kifejezésbéli és stílári vonatkozásaira) rákérdező törekvés dokumentálását végzi el ez a kiadás. A kötet tehát felfedezésértékű. Ha a Kölcsey-életművön belül nézzük, akkor azért, mert ilyen teljességben még nem voltak összegyűjtve Kölcsey idevágó, fönmaradt írásai (a kötet több kéziratban maradt, eddig kiadatlan szöveget is közöl). A magyar nyelvészeti szakirodalom felől nézve pedig azért is kiemelten fontos, mert Kölcsey éppen egy tudománytörténeti határhelyzetet dokumentál. Tevékenységének legfőbb és legproduktívabb periódusa (az 1810-es évek) még a szakszerűsödő hazai nyelvészeti kutatások előtti periódushoz tartozik, ám élete végén Kölcsey már a Magyar Tudós Társaság tagja volt, mi több, annak nyelvtudományi osztályához tartozott, tehát az intézményesülni kezdődő nyelvészeti kutatások egyik fontos bázisához sorolható – igaz, éppen ebből az időszakból már nincs is komoly nyelvészeti munkája, a korábban elkezdett szógyűjtés az egyetlen terület, amelyben aktívan részt vesz (még ha valószínűleg korábbi szöszedeteit használta fel ekkor is). Hogy mennyire nem kellőképpen kutatott területe ez a nyelvészeti kutatásoknak, jól mutatja Onder Csaba irodalomjegyzéke: sokkal kevesebb modern és használható tudománytörténeti áttekintésre kellett támaszkodnia, mint amelyet a téma fontossága indokolt volna. Az remélhető, hogy ez a kötet méltó ösztönzést adhat akár a nyelvészeti kutatásoknak is. Mindazonáltal szerencsés megoldás, hogy a kötet sajtó alá rendezője irodalomtörténész (még ha sajnálható is, hogy nem akadt egy igazi nyelvész segítője): ezek a szövegek ugyanis egy osztatlanabb „literatura”-fogalom szemléletében fogantak még, s a nyelvi érdeklődést erőteljesen meghatározta a nyelvi kifejezőeszközök retorikai-poétikai szerepe iránti vonzalom, tehát jelentősége van az irodalmi szövegek poétikai hatásmechanizmusaira irányuló érdeklődésnek. Ezt pedig irodalomtörténeti szempontból talán jobban be lehet látni, mint egy szaknyelvészeti iskolázottságból kiindulva – még ha természetesen Onder Csaba nagyon komoly erőfeszítéseket tett is azért, hogy a kötet anyagának interpretálásához fel tudja rajzolni a megfelelő, nyelvészeti, tudománytörténeti koordinátákat.

Nyilván annak szakszerű megítélése, hogy ez mennyire sikerült, a disszertáció nyelvészeti szempontú értékelésére tartozik, ebben nekem nem tisztem állást foglalni – csak annyit rögzítenék, hogy számomra a kritikai kiadás ilyen vonatkozásai egészében meggyőzőnek tűnnek.

A kötet több ponton is komoly újdonságokat hoz a felszínre. S itt nemcsak az új, eddig még nem publikált szövegek átírására és kommentálására gondolok, hanem legalább ennyire

arra az értelmezési keretre, amelyet a szerző – a textológiában szokásos közlésformák mindegyikét kihasználva – erősen és koncepciózusan képvisel, s amely a nyelv kérdéseivel való foglalkozást meggyőzően építi bele Kölcsey irodalmi működésének általános tendenciáiba. Onder Csaba meggyőzően mutatja be, hogy Kölcseynek a nyelvvel való foglalkozása mennyire a pálya egy viszonylag korai szakaszára koncentrálódik, s ami ezután történik, az már inkább utójáték. Az 1810-es évek mint a nyelvvel való foglalkozás centruma pedig a tervezett, de meg nem valósuló, grandiózus tudományos tervek időszaka (ezek a tervek egyébként Szemere Pállal kooperálva születtek meg), miközben – paradox módon – ennek a periódusnak a kulcsmozzanatává egy olyan pamflet válik, amely nyelvészeti szempontból nem értelmezhető. A *Felelet a Mondolatra* ugyanis inkább irodalmi szöveg. Karakterét és irányultságát tekintve, a stílusújítás problémájába illeszkedett, s satirikus jellegét azoknak az imitativ formában felidézett, parodisztikus elemeknek köszönhette, amelyek irodalmi megszólalási módokat imitáltak, s amelyeknek a többsége ma már csak a gondos kommentárok segítségével érzékelhető, ám egykorúan a reakciók élessége és végletessége azt mutatja, elementáris hatásúak voltak. Onder Csaba munkájának az egyik legnagyobb érdeme, hogy megteremti azt a szakirodalmi kontextust, amely érthetővé teszi a szöveg hatáselemeit. Nemcsak azt ismerte föl, hogy a *Felelet...* szövege reagál egy másikra, a *Mondolatra*, mi több, szinte parazita módon élősködik rajta, hanem ennek a – természetesen egyáltalán nem újkeletű – felismerésnek érvényesítette a textológiai következményeit is. Hiszen a *Mondolat* nélkül nem lehet megérteni a *Felelet* számos konkrét utalását, retorikai eljárását, célzását, mondhatni, a *Felelet...* kifejezetten azokhoz a feltételezett olvasókhöz szól (mintegy ilyen implicit olvasót feltételezett), akik olvasták a *Mondolatot*. Ennek különleges szerepe van a *Mondolat* élén álló metszet értelmezése vonatkozásában, hiszen a *Felelet...* szinte „szétírja” ezt a képet – de nem helyettesíti másikkal, s nem is ismétli meg a metszet közlését. Így aztán nagyon üdvözlendő, hogy Onder Csaba komoly figyelmet szentel a *Mondolat*nak is: függelékben közli a szövegét, beleértve a metszetet is, s részletesen értelmezi annak képi információit, ikonográfiai jelzéseit. Természetesen a *Felelet...* fényében. Ez azért jó megoldás, mert maga a *Felelet...* is felfogható úgy, mint a *Mondolat* markáns (és szándékos) értelmezése – a sajtó alá rendező interpretációjából legalábbis ez bontakozik ki.

Onder Csaba azt a megoldást választotta, hogy hamarabb kezdődik el a Függelékben közölt *Mondolat* megjegyzetelése, mint maga a szöveggözlés (mindez a 764. lapon indul). Azaz a sajtó alá rendező ebben az esetben nem tartotta fenn a főszöveg és jegyzetapparátus kettősségét: a Függelék nem a közölt szövegek függeléke, hanem a jegyzetek utáni rész jelzése. Az, hogy Onder Csaba előre bocsátja az értelmezést, s csak utána közli magát a

szöveget, szokatlan, de elfogadható megoldás, s összhangban van a *Mondolat* sajátos karakterével. Itt ugyanis egy olyan műről van szó, amely satirikus effektusait számos szövegallúzióval éri el, s amelynek a referenciái (a fölismerendő, eredeti szövegek) ma már egyáltalán nem számítanak közismertnek. Tehát ez a mű erősen rászorul a kontextualizálásra. Az egykorú humorforrásokat ugyanis csak filológiai eszközökkel lehet immár valószínűsíteni. A sajtó alá rendező eljárása elsőrendűen ezt a célt szolgálja, s ennek a célnak meg is felel.

A *Felelet*... komoly szerepet játszott abban, hogy milyen benyomás alakult ki az irodalmi közvéleményben a tízes években a fiatal Kölcseyről: ne feledjük, a kiadványon egyedül az ő neve volt olvasható, s így neki lehetett tulajdonítani az egész szöveget, mégha ez filológiailag nem is volt igaz. Ez a pamflet egy harcos, polemikus, a vitát vállaló, s a maga helyét egy irodalmi polémia esetén markánsan kijelölő személyiség képét alapozta meg – s így már nem is annyira meglepő, hogy ez a szerep egy időre mintegy azonossá válik az íróval. S még alighanem az is összefügg ezzel, hogy Kölcseyt az elsők között beválasztják az 1830-ban létrejövő Akadémia nyelvtudományi osztályába, annak ellenére, hogy publikált, jelentős nyelvtudományi munkát nem tudott felmutatni (egyet sem). A nyelv iránti érdeklődésének és nagyratörő terveinek azonban lehetett egykorúan híre, s ilyenformán akár várhatták is tőle a beígért nagy nyelvészeti összefoglalást. Még valószínűbb azonban, hogy beválasztása irodalompolitikai gesztus volt – tanulságos, hogy maga Kölcsey is így látszik ezt felfogni, amikor egy Bártfay Lászlónak szóló magánlevélben reagált akadémikussá válására: „S mint csudálkozám el, midőn magamat az oppositio’ legerősbeivel együtt ott lelém [ti. az akadémikusok névsorában – Sz. M.]! Ohajtanám, irnád meg, mi eszközölte ezen választást, melly a’ neologismus’ triumphusát illy országosan megállapította?” (Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak, N[agy]Károl[y], 1830. dec. 15. = Kölcsey Ferenc, *Levelezés*, II. 1820–1831, s. a. r. Szabó G. Zoltán, Bp., Universitas, 2007, 312.). Megjegyzem, ezt a fontos levelet Onder Csaba is idézi más összefüggésben. Az akadémikusi tekintély pedig aztán jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Kölcseyt az 1832–36-os országgyűlésen alsótáblai követtársai kezdettől mint a magyar nyelv nagy ismerőjét kezelik, s minden ismeretlensége ellenére (először vesz részt ekkor követként országgyűlésen...) kerületi jegyzővé választják. S így aztán kulcsszerepe lehet az üzenetek és üzenettervezetek kidolgozásában, ami pedig már nem egyszerűen nyelvi kérdésként, hanem kifejezetten politikai értelemben lett új, immár közéleti arculatának a legfontosabb eleme.

Onder Csabának igen nehéz feladatot kellett megoldania. Kölcseynek az e kötetbe beillesztett írásai ugyanis több szempontból is vegyesnek tekinthetők: akad itt folyamatos, s elsősorban irodalmi érdekű, s poétikai alakításmódokat alkalmazó értekezés (mint a *Felelet a*

Mondolatra), de van itt töredékes tanulmány is, amely diszkurzív kifejtésre épül (ebből több is van, ilyen például *A' szókurtításról*), de akadnak itt kritikának tekinthető szövegek, s van szójegyzék is. Ehhez a műfaji sokféleséghez járul hozzá a nyelvi értelemben vett heterogeneitás: német, francia, latin és görög szövegrészletek váltakoznak ezekben a magyar nyelvű traktátusokban, illetve van két, kifejezetten németből készített kivonat is az anyagban (Kolbe és Jenisch munkáinak a excerptálása). Anélkül, hogy részletesebben belemélyednék a kötet anyagának a leírásába, annyit mindenképpen rögzítenem kell: iradatlanul nehéz munka volt ennek a kötetnek a sajtó alá rendezése és megjegyzetelése, s ezt a feladatot Onder Csaba igen kiváló módon oldotta meg. A teljesítmény iránti tisztelet mozgat akkor is, amikor az alábbiakban néhány ponton mégis kritikát fogalmazok meg a kötet kapcsán. Szinte előzmény nélküli feladat volt egy ilyen, részben nyelvészeti, részben irodalmi érdekű, igen sokrétű (hogy azt ne mondjam: a tarkaságig elegendő) anyag megértése és értő kommentálása: fontos, hogy minél sokrétűbb szakmai reflexió fogalmazódjon meg ennek kapcsán. Így juthatunk el egy valóban megnyugtató módon kialakított és jól használható szövegkiadáshoz, amely majd – ezen vita után remélhetőleg hamarosan – napvilágot is lát.

A részleteket illető fenntartásaim és megjegyzéseim a leginkább a jegyzetek tartalmára vonatkoznak, illetve arra, milyen módszertannal oldotta meg a sajtó alá rendező a kommentálást.

A 22. lapon Bohógyiról a következő állítás szerepel a *Felelet a Mondolat* élén: 32. évében „épen akkor halt meg, mikor a' test, és lélek minden tehetségei legszebb erejekben szoktak megjelenni”. Ez erősen emlékeztet – tartalmát és retorikai státuszát tekintve is – Kölcsey Csokonai-recenziójának a végére, ahol a következőt olvashatjuk: „Cs.[okonai] harmkinczegyedik évében hala meg, 's ezen korában Berzsényi már elérte azon pontot, mellyet ő nehezen fog többé felül múlni, 's Cs[okonai]bol még nem egészen látszik, melly pontig fogott volna törekedhetni, azon erőnél fogva, mellyet neki a' természet engedett.” (Kölcsey Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I. 1808 – 1823*, s. a. r. Gyapay László, Bp., Universitas, 2003, 47.) Mindkét szövegben azonos a logikai szerkezet: a korán elhunyt alkotó, aki akkor megy el, amikor átlépne a férfikorba. Ez mindenképpen figyelemre méltó áthallás, s talán ez az egyik indoka, miért alakítja a két szerző (ez esetben nyilván inkább Kölcsey) úgy a fiktív Bohógyi életrajzát, hogy éppen 32 éves korában haljon meg, ahogyan Csokonai a vaóságban. Ne feledjük, időben egymáshoz igen közel keletkezett a *Felelet a Mondolatra* és a Csokonai-recenzió. Erre mindenképpen fel kellene hívni a figyelmet, sőt, érdemes lenne kommentálni is. A jegyzetek (451.) ezt a lehetséges összefüggést nem villantják föl.

A bevezető tanulmány a következőt állítja a 276. lapon: Kölcsey és Szemere egymás között olykor „grammatizálódás”-nak nevezték a tisztán a nyelvvel való foglalkozást – s ez akár még igaz is lehet, csak az ennek alátámasztásául megadott levélben (Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1814. dec. 2.] = Kölcsey Ferenc, Levelezés I. 1808–1818, s. a. r. Szabó G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005 344 – 345.) ez a szó nem fordul elő. Van helyette egy másik: „grammatomania”. Persze ez is igen érdekes, de Onder Csaba gondolatmenetének a töretlenségét ez a téves referencia aligha segíti elő... Valamivel lejjebb (278.) persze a szerző idézi ezt a levélbéli adatot is, s innen kiderül, hogy Szemerének ezen ironikus szavára reagálva Kölcsey leírja máshol a „grammatizálodni” szót (egyébként a *Debreceni Grammatikára* utalva), persze az adatot így csak tőle idézhetnénk, s nem kettejük közös szóhasználatként (a szerzőnek arra ugyanis láthatólag nincs adata, hogy ezt a szót Szemere is használta volna). A korábbi kijelentés során valószínűleg összekeveredtek a cédulák a szerző asztalán. De azért itt jó lenne rendet teremteni, mert ez a túlságosan nagyvonalú adatkezelés nem látszik elég precízen számot vetni a valódi adatokkal.

A 461. lapon szerző azt mondja: „A Mondolat 1813-ban Zafyr Czenczi unokahúga a Mondolatosnak. A Felelet 1815-ben viszont testvéreként vannak azonosítva”. Úgy látom, mintha itt a jegyzetíró ellentmondást érzékelné, de megnézve mindkét szöveghelyet, alighanem téved. Önmagában a „Bátyám uram” és a „húg” megszólítás nem indokolja ezt a feltételezést (a hivatkozott helyen a *Felelet... Praefatio*ájában mindössze annyi olvasható: „Húga Záfir Czenczi” – 18.), s ez még csak arra sem hatalmaz föl bennünket, hogy itt testvéreket tételezzünk föl, hiszen a magyar rokonsági elnevezések hagyományos rendszerében minden idősebb férfirokonnak kijárt a „báty” megszólítás. Azaz ezen a ponton a *Felelet...-et* író Szemere és Kölcsey nem félreértette és deformálta a *Mondolat* megoldását, hanem inkább elérte. Vagyis átvette és folytatta. Ajánlom a kérdéskör megértéséhez a következő munkát, amely ugyan elsősorban a paraszti társadalomban szokásos megszólításokkal foglalkozik, de a 19. századi nemesi társadalom sem ütött el ettől, sőt, ez utóbbinak a szokásrendje a legtovább a parasztság körében maradt fenn: Szabó László, *A magyar rokonsági rendszer*, Debrecen, KLTE, 1980 (Studia folkloristica et ethnographia).

A 462. lapon több jegyzetet is hiányosnak tartok, a leginkább ezért, mert a szerző nem egymásra való vonatkoztatásukban, kontextuális értelmükben akarta megjegyzetelni őket, hanem szegmentálva. A „tányéros ülepre” kifejezést – ez egy nadrágszabásra vonatkozik, a megjegyzetelendő fogalom a 26. lapon található – azzal véli megoldani, hogy az „ülep” szót magyarázza meg, idézván a Czuczor – Fogarasi. Pedig már innen, az itt idézett részletből is jól látható, hogy ez a szintagma így, ebben a formában használatos, kötött kifejezés volt,

amely egy tipologizálható férfiruhadarab megnevezésére szolgált, s Szemere és Kölcsey szövegében éppen ebben a tipikus értelmében kerül elő, mint a magyaros öltözködés jellegzetes darabja. Ha valamit, ezt kellett volna megmagyaráznia a jegyzetírónak, s ennek a retorikai-poétikai célnak megfelelően értelmeznie a többi itt előforduló kulturális hagyományelemet. Mint például az „üstök” szót, s azt, hogy a fésű viselése az „magyaros”: ennek az értelmezéséhez nagyon kevés az, amit a jegyzet tartalmaz, ki kellene térni a régiesnek minősülő férfi hajviselet jellemzőire is (ehhez a Magyar Néprajzi Lexikon kellő támpontot ad, mert ezek az elemek a leginkább a pásztorok viseletében maradtak fenn, s erről használható néprajzi leírások készültek). De van ennek kifejezetten irodalmi vonatkozásai is: Pálóczi Horváth Ádámot nem véletlenül nevezték a kortársak – átvéve önelnevezését – „csimbókos” poétának, s az sem véletlen, hogy a Horváthról fennmaradt, reprezentatív ábrázolásnak számító, s így is prezentált rézmetszet éppen ilyen hajviselettel örökítette meg. Még az sem valószínűtlen, hogy ezen a ponton a *Felelet...* tudatosan Horváthnak ezt az imázsát akarta megörökíteni – ne feledjük, ugyanebben a szövegben, egy kicsivel később felbukkan az utalás Pálóczi Horváth Ádámra, „hajcsimbókos poéta”-ként (28.), s ezt a jegyzetek helyesen azonosítják, csak azt nem hangsúlyozzák, hogy ugyanazon kulturális helyzetértelmezés részének tekinthető az ő személye is, mint a korábban emlegetett, „magyaros”-nak tételezett elemek.

S megítélésem szerint az is megérdemelne néhány szót, amire pedig a jegyzet egyetlen szót sem veszteget: a *Felelet a Mondolatra* Zafyr Czenczije a „magyarosság”-tól idegennek érzi, azt, hogy a házastársak tegezve szólítsák meg egymást, s erről hosszasan is ír, mondván, őt a férje kényszerítette erre, pedig ő a szüleitől nem ezt tanulta (27.). Ez a passzus sokatmondó forrásként szolgálhat a családon belüli megszólítások rendjéhez, amely különösképpen akár még napjainkban is továbbélhet (magam egy félig arisztokrata származású ismerősömnél tapasztaltam, hogy ő saját, néhány évvel fiatalabb fiútesvérét is magázta, s a testvére is őt, merthogy őket így nevelték annak idején, az 1950-es években, Magyarországon).

Nem tartom elegáns megoldásnak (sőt, kielégítőnek sem), amikor bizonyos jegyzetek esetében a szerző megelégszik egy lexikon-szócikk kivonatával. A „Bihary bandája” szintagma esetében (463.) a jeles cigányprímás életrajzát például a nem éppen felülmúlhatatlan színvonalú Magyar Életrajzi Lexikonból hivatkozta, ahelyett, hogy a Biharira vonatkozó szakirodalom két, szerintem alapvető munkáját megadná (s ezzel felhívna az olvasó figyelmét a létükre): Major Ervin, *Bihari János*, Bp., 1928.; Sárosi Bálint, *Bihari János*, Bp., Mágus, 2002. Az utóbbi ráadásul jóval frissebb is, mint a lexikon...

Hasonló problémát érzek annak háttérében, ahogyan a szerző meg akarja magyarázni a „hét Választóhoz” szintagmát (463.). A jegyzet ugyanis tisztázás helyett csak a káoszt növeli. Felhívja a figyelmet arra, hogy Pesten, a Váci utcában volt egy ilyen nevű fogadó, viszont azt is érzékeli, hogy a magyarázandó szövegben biztosan nem erről van szó, merthogy az ott emlegetett „hát Választóhoz” Budára van lokalizálva, de ezt csak annyival tudja megoldani, hogy ezek szerint volt egy hasonló nevű vendéglátóhely Budán is, s erre éppen a magyarázandó szöveg a forrás. Ez így nagyon félrevezető, s a jegyzetben több kellene, mint vélekedés. A Hét Választófejedelemhez címzett fogadó ugyanis valóban Budán volt, erre nem egyedül a *Felelet a Mondolatra* a támpont, hanem az is pontosan tudható, hogy a mai Döbrentei utcában helyezkedett el az épület, s ráadásul Bihari János éppen itt játszott, ahogy ezt egykorú leírásokból tudjuk (arról most ne is beszéljünk, hogy az 1810-ben Budára fellátogató Berzsenyi Dániel is itt szállt meg annak idején) – mindez pedig igen könnyen azonosítható lett volna, ha a szerző nem elégedik meg a Budapest Lexikkal, hanem fölhasználja az ilyen esetekben alapvető kézikönyvet: Gundel Imre – Harmath Judit, A vendéglátás emlékei: A pesti, budai és óbudai fogadók, vendéglők, korcsmák, serházak, mulatók, cukrászdák és egyéb vendéglátóhelyek életéből, Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.

A 492. lapon Dugonics András regénye, az *Etelka* kapcsán a sajtó alá rendező a 2002-es újrakiadást használja a szövegösszevetésekhez, s ezt azzal indokolja: „A szerzőpáros vélhetően ezt, a regény második kiadását használta, amelyben Dugonics már érvényesítette a szegedies tájszólást.” Ez tévedés. A szegedi dialektus érvényesítése csak a harmadik, 1808-as kiadásban történt meg. Tehát ezt kellett volna használni, s nem azt az újrakiadást, amely a regény második kiadásának szövegállapotát tükrözi.

Az 530. lapon megítélésem szerint van egy félrefordítás. Kétkedem abban, hogy a „Hunc tantum populo” szövegtöredék fordítása az lenne, amit a jegyzet megad („Ezek csak tönkretesznek”) – ha ugyanis abból indulunk ki, hogy ez Kazinczy Ferenc Dayka-kiadásának mottójából kiragadott idézet („Hunc tantum populo monstrarunt fata.”), akkor bizonyosan más a jelentése (s a „populo” akkor nem ige, s nem egyes szám első személy, hanem főnév és dativus ...). Ezt mindenképpen át kellene gondolni, vagy egyszerűen érzékeltetni a lehetséges többértelműséget.

A 633. lapon egy téves azonosítást sejtek. A megjegyzetelt szövegben (A *szószármaztatásról*) szerepel négy szó, amelyhez az a név járul: „Sándor”. A sajtó alá rendező ezt kiegészítette: „[Kisfaludy] Sándor. (105. lap.). A jegyzetek viszont megállapították, hogy Kisfaludy műveiben nem találni ezeket a szavakat. Mi van akkor, ha a kiegészítés téves, s a

„Sándor” név nem keresztnévet jelöl, hanem vezetéknevet, s egyszerűen Sándor Istvánt jelenti? Akire egyébként máshol, más összefüggésben Kölcsey amúgy hivatkozik mint nyelvi példára... Szerintem ezt érdemes lenne ellenőrizni, ugyanis semmi nem indokolja, hogy Kölcsey keresztnéven emlegesse minden további nélkül Kisfaludyt, akit személyesen ekkor nem is ismert, s amikor a többi helyen következetesen csak vezetékneveket adott meg referenciaként (pl. Csokonai, Beregszászi, Gyöngyösi, stb.)

S végül felsorolnék néhány apróságot (hiányzó jegyzeteknek a helyét, betűhibákat, elírásokat stb.), amelyek egy kritikai kiadásban mindenképpen javítandók.

50. lap: „hókukóra találtak: ezt jó lenne megmagyarázni.

50. lap: „lepöndékek”, „ümög”: magyarázat szükséges.

231. lap: „Fraczia” – alkalmasint betűhiba, helyette: „Franczia”

257. lap – a rövidítésjegyzékben tévesen szerepel az OSzK feloldása – az nem Széchenyi Könyvtár, hanem Széchényi Könyvtár.

Ugyanitt a Magyar Néprajzi Lexikon, ha az összes kötetére hivatkozunk, akkor nem lehet 1977-es megjelenésű – az csak az első kötet dátuma, az utolsó 1982-ben jelent meg.

261. lap: Adamik Tamás könyvcímének első szava Római (s nem Romai)

265. lap: Hargittay Emil neve Hargittaiként szerepel a címléírásban.

266. lap: Kecskeméti Gábor neve mellől a rövidítésjegyzékben lemaradt hivatkozott művének a megjelenési éve: 1995.

290. lap: litearura – helyesen nyilván: literatura

299. lap: Több alkalommal is a költő Kis János vezetékneve Kiss-ként szerepel. (A következő lapon aztán ismét Kis formában olvasható, ezúttal már helyesen). Egységesíteni kellene.

306. lap: „sorakozat” ahelyett, hogy „sorakoztat”.

319. lap: A szerző itt – megtisztelő módon – utal Fazekas-tanulmányomra. Azt javaslom, ne ezt a 2007-es változatot használja, hanem ennek újragondolt változatát: Textológiai megfontolások és poétikai tanulságok (Fazekas Mihály: Lúdas Matyi), Studia Litteraria, 59. évf. (2020), 3–4. szám, 56–79.

341–345. lap: A jegyzetek függelékeként itt közölve van Kölcseynek egy fontos, Kazinczyhoz írott levele, amely forrás egy olyan kézirathoz, amely azóta elveszett vagy lappang – ez így rendben is van, mivel a szöveg kellően informatív. Csak az a kérdés, valóban érthető-e úgy, ha a jegyzeteket elhagyjuk belőle, illetve azt várjuk az olvasótól, hogy keressen vissza a szöveg teljesebb megértéséhez a kritikai kiadás levelezéskötetét (arról nem is beszélve, hogy a szerző akár mást is gondolhat az egyes utalások értelméről, mint a

levelezéskötetet sajtó alá rendező Szabó G. Zoltán, hiszen más szöveganyag birtokában képes kontextualizálni ezt a szöveget, ahogyan ezt az ezt megelőző tanulmánya bizonyítja is).

364. lap: az egyik jegyzetben a megjegyzetelendő szintagma „Dubia Vexata” – ebből a magyarázatban „Dubai vexata” lesz. Javítandó.

373. lap: Itt három olyan név bukkan föl egymás mellett, akik Kölcsey drámatöredékében, a Perényiekben is szerepelnek: Prinyi [azaz Perényi] Gábor, Ország Ilona és Balsarati Vitus János. Erre lásd Szilágyi Márton, Kölcsey, a drámaíró = Uő., Határpontok, Bp., Ráció, 2007, 183–195. Erre a szövegszerű kapcsolatra érdemes lenne utalni a jegyzetekben.

398. lap: A jegyzetben ez az idézet olvasható: „Szemere és a velem kooperálók.” Biztosan ez áll a forrásban?

406. lap: Itt azt olvashatjuk a *Felelet a Mondolatra* című szöveg kapcsán íródott, egyetlen ismert reakcióról: „a vélhető szerző – Kiss Áron – a közreadó H. Kiss Kálmán unokája volt”. Nem inkább fordítva? Merthogy úgy lenne logikus...

438. lap: Kazinczy itt idézett 1814. szept. 21-i levelében a következő szóalak szerepel: „Barczalfalvi Szabó Dávidnak”. Nincs itt betűhiba?

447. lap: A szerző szövegeként szerepel a következő: „Toldi Ferenc irodalomtörténete”. A nevet jó lenne helyesen írni.

459–460. lap: Zafyr Czenczi levele kapcsán a szerző joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy ez a fiktív levél szoros tartalmi kapcsolatban van Szemerének azzal a levelével, amelyben Kazinczynak számol be Berzsenyi 1810-es pesti útjáról. Nem ártott volna azonban itt egy hivatkozás arra a legutóbbi tanulmányra, amely ennek a találkozásnak (illetve a találkozás fennmaradt igen csekély számú tudósításnak) újszerű, mentalitástörténeti tanulságokig is eljutó elemzését nyújtja: Vaderna Gábor, Egy csók és más semmi: Berzsenyi Dániel 1810-es pesti kirándulása, Holmi, 17. évf. (2004), 10. szám, 1217–1234.

474. lap: A *Felelet a Mondolatra* [Debreceni levél] nevű egységéhez írott jegyzetekben a pipatípusokról írott jegyzetek alapvetően jók, de a kutatás legújabb állása érzékeltetése érdekében jó lenne feltüntetni a következő szakirodalmi tételt is, amely jól kiegészítené az itt felsorakoztatott feldolgozásokat: Ridovics Anna, Történelem pipafüstben: Válogatás a Magyar Nemzeti Múzeum pipagyűjteményéből, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum – Martin Opitz Kiadó, 2019.

477. lap: a „még Csokonaiban is” szintagma megjegyzetelésekor a szerző mintha elfelejtett volna teljes mondatokat írni, s mintha csak emlékeztető vázlatot vetett volna papírra. Merthogy a következő jegyzetet egyáltalán nem lehet érteni, s ilyenformán persze

nem is magyaráz meg semmit abból, amit érthetővé kellene tennie: „tsend kegy: kurtítás, rövidítés: kegyelemből. Csokonainál példa erre.”

479. lap: a következő olvasható egy levéldézetben: „nem gyógyulultál e még ki”. Nyilván elírás, javítandó.

490. lap: a maszlag szó egyhelyütt maszlang alakban szerepel. Javítandó.

499. lap: az itt található, utolsó szómagyarázatok alighanem elkeveredtek, mert ezek nem a megjegyzetelt szöveg végén, hanem az elején fordulnak elő. Kérem, hogy ezeket a szerző olvassa össze még egyszer a Dugonics-paródiával, s illessze be a megfelelő helyre.

500. lap: „Sámulenek” , ehelyett nyilván: „Sámuelnek” kellene itt lennie.

525. lap: „Figyelelmre” – nyilván: Figyelemre

525. lap: közbeavatkozás: e szó helyett vagy beavatkozás, vagy közbelépés írandó (talán az előbbi), mert ez jellegzetesen hibrid alak, s ilyenformán számomra nyelvhelyességi szempontból kerülendő.

551. lap: itt egymáshoz nagyon közel, ugyanazon mondatban Kazinczy egy kéziratban maradt szövege két különböző címen szerepel: „*Pályái feltételei*”, majd „*Pályai feltétel*”. Egységesíteni kellene.

598. lap: az egyik hivatkozásban (mint A magyar stilsztika útja című tanulmánygyűjtemény egyik szerzője) „Zilinszky Aladár” szerepel. Ez helyesen Zlinszky Aladár.

606. lap: „Szemre” – Szemere helyett. Javítandó.

640. lap: Adelung kapcsán ott maradt egy üres szögletes zárójel [...], amely feltehetőleg egy visszaulrás jelzésére szolgált volna – ezt be kellene illeszteni, illetve ki kellene tölteni.

653. lap: megmagyarázandóként szerepel itt a következő német szintagma: „das geht eher an!” – a magyarázat azonban mindössze az: „[ném.]”. Ennek így semmi értelme. Igaz, hogy a fordítás be van illesztve a főszöveg közlésébe (161.), de ezt akkor vagy itt is meg kell ismételn, vagy csak ide kellene beírni – vagy, harmadik megoldásként, innen a jegyzetektől teljesen ki kellene venni ezt a német mondatot.

678. lap: „Szemre” – ez nyilván „Szemere”.

684. lap: „fordításábaól” – ehelyett: „fordításából”

724. lap: „emelet” – ehelyett, a szövegösszefüggésből kitetszően: „emelt”

730. lap: a „plántai életet élő” szintagma jelentése – szerintem – nem „palántai” életet élő, hanem növényi életet élő (azaz vegetatívnak mutatkozó)

735. lap: itt a jegyzetek között szerepel megmagyarázandóként az az idegen kéztől származó levél, amely Kölcsey kéziratán olvasható. Tartalmilag a magyarázatok és a kontextualizálás helyénvaló, de a főszövegben ez nincs közölve a megadott helyen, tehát ezt másképpen kéne megoldani, hiszen nincs mihez kapcsolódnia jegyzetként ennek a kommentárnak (például úgy, hogy itt jegyzetben közli a teljes szöveget a sajtó alá rendező...)

742. lap: „elemzni” – ehelyett nyilván „elemezni”

764. lap: a Kazinczy-levélben tényleg a „Barczalfalvi” névalak szerepel (s nem a Barczafalvi)?

765. lap: itt viszont már a sajtó alá rendező saját szövegében a „Barczafalvy” vezetéknev olvasható – ez sem jó (vö. a 769. lappal, ott hogyan írja a sajtó alá rendező ugyanezt a nevet...).

765. lap: a debreceni *Mondolat* egyetlen ismert, egykorú másolatáról itt azt írja a sajtó alá rendező: „egyet ismerünk, Pálóczi Horvát Istvánét” – csak hogy egy lappal korábban az olvasható, ez Pálóczi Horváth Ádám munkája. Akkor melyik a helyes? S ki az a Pálóczi Horvát István?

851. lap: „Szültése” – nyilván „Születése”

Összegezve az eddig elmondottakat: hiába tűnnek soknak a javítandóként felsorolt szöveghelyek, egy kritikai kiadás esetében nem ez, ami a teljesítmény értékét eldönti. Egyébként is a munka egészéhez és jelentőségéhez képest a tőlem felsorolt hibák nem is számosak – hiszen arra nincs mód, hogy hasonló részletességgel méltassam a helyesen megoldott, sőt, időnként kifejezetten virtuóz módon elvégzett kontextualizálásokat. Kölcseynek ez a kritikai kiadása ugyanis hatalmas és kezdeményező erejű teljesítmény, a legfőbb értéke abban az értelmező konstrukcióban rejlik, amely az író pályájának ezt a szakaszát és a tevékenységi körét képes beilleszteni egy jóval általánosabb életmű-értelmezés keretébe. Onder Csaba mind a szövegek feltárása, átírása, kötetbe rendezése, mind a kommentárok és a kísérőtanulmány megírása révén ezt a fontos hermeneutikai dimenziót célozta meg, s sikeresen meg is valósította. Éppen ezért munkája nem egyszerűen csak egy múzeumi művelet (mintegy a bebalzsamozás és tartósítás gesztusa), hanem kifejezetten innovatív értelmezés.

Mindezek alapján nyugodtan kijelenthetem, hogy Onder Csaba sajtó alá rendezői munkája (disszertációja) komoly és újszerű eredményeket felmutató tudományos teljesítmény, s ilyenformán méltó az akadémiai doktori cím elnyerésére.

A disszertációt elfogadom, s a bíráló bizottságnak is az elfogadását javaslom.

Budapest, 2021. aug. 24.

Szilágyi Márton,
az MTA doktora